

«РАВЗАТ-УЛ-МУЛУК»-И МУҲАММАД ИБНИ МУҲАММАДИ ХУЧАНДИ
 «РАВЗАТ-УЛ-МУЛУК» МУҲАММАДА ИБНИ МУҲАММАДИ ХУДЖАНДИ
 "RAVZAT-UL-MULUK" BY MUHAMMAD IBN MUHAMMADI KHUJANDI

Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктори илми филология, профессори кафедраи забон ва адабиёти тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров (Тоҷикистон, Хучанд)

Насриддинов Фахриддин Абдуманонович, доктор филологических наук, профессор кафедры языка и литературы ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

Nasriddinov Fakhriddin Abdumanonovich, Dr. of Philology, Professor of the Department of Tajik Language and Literature, SEI "KhSU named after acad. B. Gafurov **E-mail:** fahr79@mail.ru

Калидвожаҳо: «Равзат-ул-мулук», Хучанд, Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ, Музейи Тӯнқописарой, Аҳмади солис, Қуштами Носирӣ, нусха, нусхашиносӣ, донишмандони тоҷик

Дар мақола «Равзат-ул-мулук»-и Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ (соли таълиф 755 ҳ./1354 м.) муаррифи гардидааст. Мавзӯ дар ҷаҳор мабҳас ба таври алоҳида мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Яқум: Баррасии нусхашиносӣ. Дар ин мабҳас бо шеваи нусхашиносии тавсифӣ ва таърихӣ хусусиятҳои муҳими шинохти дастхатти асар, ба мисли навъи хат, қоғаз, ҷилд, захрия, тарқима, шеваи китобат, котиб, таърихи истинсоҳ ва ғ. муфассал таҳқиқ шудааст. Дуюм: Шахсияти муаллиф. Дар мабҳаси мазкур бо таърихи матни асар ва сарҷамаҳои муътамад шахсияти муаллиф бозшиносӣ гардидааст. Сеюм: Соҳибдавлате, ки китоб ба ӯ бахшида шудааст. Таҳқиқи масъалаи ин мабҳас асосан бар асоси сарҷамаҳои таърихии асри XIV анҷом ёфта, дар он рӯзгори амире, ки асар ба ӯ эҳдо гардидааст, бо асноди нодир баррасӣ ёфтааст. Чорум: Тарқиб ва тарҳи таълиф. Мабҳаси мазкур шомили гузориши дақиқ аз сохту тарқиби асар мебошад. Дар он ҳамаи қисматҳои асар бо зикри унвони бобу фаслҳо ва зербаҳсҳо дақиқ нишон дода шудааст.

Ключевые слова: "Равзат-уль-мулук", Худжанд, Мухаммад ибн Мухаммад Худжанди, музей топографов, Ахмад солис, Куштами Насири, копия, копирайтинг, таджикские ученые

В статье «Равзат-уль-мулук» был представлен Мухаммад ибн Мухаммад Худжанди (755 г. н. э.)/1354 м.). Тема обсуждалась отдельно в четырех мабхасах. Первое – обзор копирайтинга. В этом контексте описательным и историческим способом копирайтинга определяются важные особенности распознавания рукописи, такие как тип письма, бумага, том, переписка, стиль письма, секретарь, история стенографии и т.д., что подробно исследовано. Второе – личность автора. В данном контексте, опираясь на текст произведения и надежные источники, личность автора была переосмыслена. В-третьих, государство, которому посвящена книга. Исследование этого вопроса в основном основывалось на исторических источниках XIV века, и в то время эмир, которому была посвящена работа, рассматривался на основе редких документов. В-четвертых: состав и дизайн сочинения. Данный тезис включает в себя точный отчет о структуре и составе работы. В нем четко обозначены все части работы с указанием названий глав, разделов и подразделов.

Keywords: "Ravzat-ul-muluk", Khujand, Muhammad ibn Muhammad Khujandi, topographers' museum, Ahmad solis, Kushtami Nasiri, copy, copywriting, Tajik scholars

In the article "Ravzat-ul-muluk" Muhammad ibn Muhammad Khujandi (755 CE/1354 m) was presented. The topic was discussed separately in four mabhasas. The first is an overview of copywriting. In this context, the descriptive and historical way of copywriting determines the important features of manuscript recognition, such as the type of writing, paper, volume, correspondence, writing style, secretary, history of shorthand, etc., which is studied in detail. The second is the identity of the author. In this context, relying on the text of the work and reliable sources, the identity of the author was rethought. Third, the state to which the book is dedicated. The study of this issue was mainly based on historical sources of the 14th century, and at that time the emir to whom the work was dedicated was considered on the basis of rare documents. Fourth: the composition and design of the essay. This thesis includes an accurate report on the structure and composition of the work. It clearly identifies all parts of the work with the names of chapters, sections and subsections.

Донишмандони Хучандшаҳр бо офаридани осори арзишманду пургуҳар дар ташаккули тамаддуни башар ва муаррифии тоҷикон дар саросари ҷаҳон сахми назаррас гузоштаанд.

Шумори бештари осори онҳо то имрӯз муаррифӣ наёфта ва асноди онҳо ба муомилоти илмӣ кашида нашудаанд. Яке аз чунин осор «Равзат-ул-мулук»-и Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ мебошад. Асари мазкур аз чумлаи осори нодири донишмандони Хучанд буда, бо вучуди арзиши баланди илмию адабӣ доштан, аз назари пажуҳишгарон дур мондааст. Ин ҷо бо дарназардошти аҳамияту суҳулоти дарки арзиши асар онро дар бахшҳои алоҳида бозшиносӣ ва баррасӣ менамоем.

1. Баррасии нусхашиносӣ. Аз «Равзат-ул-мулук»-и Муҳаммади Хучандӣ нусхае мунҳасир ба фард ва ягона маҳфуз мондааст. Ин нусха дар китобхонаи Музейи Тўпқописарой, маҷмуаи Аҳмади солис, таҳти шумораи А1511 ниғаҳдорӣ мешавад. Нусха комил буда, дорои 199 варак бо андозаи 18, 5x13, 5 см мебошад. Матн китоб аз барги 16 бидуни сарлавҳу катибае оғоз гардида, дар 195а ба поён расидааст. Забони асар арабист. Навъи хат насхи чалист. Андозаи матн ба 12x9 см баробар аст. Матн дар ҳар саҳифа дар 17 сатр китобат шудааст. Нусха таъхиркорӣ ва ҷадвалкашӣ надорад. Ҷилди нусха ҷармӣи ҷигарранг буда, дар рӯй турунҷи ораста бо ташъири наботӣ дорад. Дар канораи он номи китоб навишта шудааст. Дар захрия, болои саҳифа чумлаи «Ҷан матрукоти Муҳаммадпошо ал-марҳум» (Яъне, ин нусха аз бозгузоштаҳои марҳум Муҳаммадпошо аст) дарҷ ёфтааст. Сипас, дар поёни ин навишта, самти рост, бо хати бузургтар «Тасаввуф» навишта шудааст. Баъдан таҳти унвони «Ли-л-мусанниф» дар васати қисмати нисфи болои саҳифа дар ҷаҳор байт муноҷот ва ашъори мултамисона ба боргоҳи Ҳақ таоло марқум гардидааст. Зери он дар самти чапи саҳифа муҳри росткунҷаи Музейи Тўпқописарой, ки дар он шумора ва ҷои ниғаҳдорӣи нусха дар маҷмуаи Аҳмади солис аз китобхонаи музейи мазкур сабт аст, зада шудааст. Дар барги 1а, дар миёнаи саҳифа, дар се сатр бо хати сулси дурушт номи асар ба сурати «Китобу «Равзат-ул-мулук фи-л-одоби ва-л-ахлоқи ва-с-сулук» китобат гардидааст. Дар поёнтари самти рости саҳифа муҳри мудаввар зада шуда, ки дар он имзову тугрои воқиф ва чумлаи «Ал-ҳамду лиллоҳи-л-лазӣ ҳадоно лиҳозо ва мо кунно линаҳтадия лав ло ан ҳадоналлоҳу» (порае аз ояти 43-уми сураи Аъроф) нақш ёфтааст. Дар хошияи болои ин саҳифа, ҷаҳқи номи китоб дар ҳаҷдах сатр чанд мафҳум ва калима бо истинод ба «Ҳадоиқ-ул-аҳдоқ» тавзеҳи луғавӣ ёфтааст. Аз чумла, «ал-Хусолату – хия ар-радийу мин кулли шайъин. Ва минҳу қавлуҳу алайҳиссалом: «Ло такум-ус-соату илло ғало хусолатин мина-н-носи». Ва қавлуҳу ал-оҳару ли Абдиллоҳ ибн Умар: «Кайфа анта изо бақийта фӣ хусолатин мина-н-носи...». Ин навишта ба сурати каме муварраб аз боло ба поён китобат гардидааст. Қисмати поёнии саҳифа низ навиштае дорад. Он бо қалами котиби нусха бар акси навиштаи хошияи боло, дар самти чап, дар ҷои холии поёни номи китоб ва муҳри мудаввар, дар шаш сатр ба ин сурат омада: «Ал-ҳамду лиллоҳи ғала-л-ҳолиқи-л-лазӣ ваҳаба лӣ фи-л-қибари валадан азизан, ааззаллоҳу фи-д-дорайни ва саммайту биаҳсани-л-асмои ва асъадихим «Саъдуллоҳ ибн Ҳасан» фӣ сомини айёми сафари ва фӣ явми-с-сабти хатамаллоҳу би-л-хайри ва-з-зафари фӣ торихи саната сабъин ва хамсина ва самонумиати (баробар бо 18-уми феввали соли 1453 мелодӣ). Аллоҳумма таввил умраҳу би-л-хайри ва-л-илми ва-с-саодати. Ва-л-ҳамду лиллоҳи Рабби-л-ғоламина».

Котиб нусхаро бозхонӣ намуда, дар хошия ва гоҳе дар болои сатр тасҳеҳу ислоҳоти худро дарҷ фармудааст. Дар канори саҳифа ҷой-ҷой тавзеҳу хошия низ нигоштааст. Ҷолиб аст, ки чанде аз ин тавзеҳу ҳавошӣ бо забони форсӣ мебошанд [ниг. хошияи баргҳои 27а, 42а, 76б, 100а, 111б, 145б ва ғ.]. Нусха рикобагузорӣ шудааст. Тавачҷуҳ бар он ва матн равшан менамояд, ки варакҳои нусха мурааттаб ва ҳама дар ҷои худ мебошанд.

Муаллиф китобро дар ибтидои моҳи зулқайдаи соли ҳафтсаду панҷоҳу панҷ ба итмом расонидааст. Чунонки дар тарқима омада: «Ва қад фараға мин танқимиҳи ва таълифиҳи ва ҷамъиҳи Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Хучандӣ, ғафараллоҳу лаҳу ва ливолидаиҳи ва личамии-л-муслимина иннаҳу ҳува-л-ғафур-ур-раҳим. Ва кона золика фӣ гуррати шаҳри-л-мубораки зи-л-қайдати саната хамсин ва хамсина ва сабъамиати» [20, с. 194б-195а] (Тарҷума: Ҳамоно, аз нигориш, таълиф ва ҷамъи ин китоб Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ, Худованд ӯву волидайнаш ва ҳамаи мусалмононро бибахшад, ки ҳароина ӯ бахшандаи меҳрубон аст, фориг омад. Ва ин дар ибтидои моҳи мубораки зулқайдаи соли ҳафтсаду панҷоҳу панҷ (баробар бо охири ноябри соли 1354 мелодӣ) буд). Нусха зоҳиран аз рӯйи нусхаи муаллиф истинсоҳ гардидааст. Котиб дар ниҳояти матн таъриҳи итмоми китобати худро чунин навишта: «Ва қад вақаа-л-фароғу мин китобати ҳозиҳи-н-нусхати фӣ явми-л-хамиси фӣ вақти қиёми-ш-шамси ила-л-истивои фӣ авохири рабиилоҳири саната 852» [20, с. 195а] (Тарҷума: Ҳамоно, аз китобати ин нусха дар рӯзи панҷшанбе, дар вақти қиёми офтоб бар истиво, дар охири рабеулоҳири соли 852 (баробар бо охиртари моҳи июни соли 1448 мелодӣ) фароғат сурат гирифт).

Пас аз хатми китоб бо фосилагузори ду сатри холӣ матолибе дар даҳ саҳифа (195а-199б) муттасил бо хати котиби нусха навишта шудааст. Ин матолиб бо мавзуи китоб наздик буда, аксар гузидаҳое аз гуфтори асҳоби киром ва орифону ҳақимон дар мавриди ирфон, сиёсату мулкдорӣ одилона, тасаввуфи амалӣ ва ғ. мебошанд. Котиб ин матро, бо вучуди ба ҳам муттасил будан, бо ду хат навиштааст. Оғоз ва мутуни форсӣ бо хати насхи таҳаввулӯфтаи мутамоил ба настаълиқ китобат гардида, ки навиштаи хошияи болои барги аввали нусха (1а) низ бо ҳамин қалам аст. Боқӣ мутуни арабӣ айнан бо ҳамон хати насхест, ки матни китоб бо он навишта шудааст.

Аз қайди котиб дар захрия, чунонки болотар дар мавриди фарзанди писар ёфтаниш оварда шуд, бармеояд, номи ӯ «Ҳасан» буда ва нусха то он замон (857/1453) дар дасти худи ӯ қарор доштааст.

2. Шахсияти муаллиф. Муаллифи китоб, чунонки дар таркима омада, Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандист. Дар сарчашмаҳо роҷеъ ба бузургмарде хучандӣ бо чунин ному нисба, ки китобро бо номи «Равзат-ул-мулук» дар миёнаи асри ҳаштуми хичрӣ/чаҳордахуми мелодӣ тадвин намуда бошад, маълумоти хосса ба назари инҷониб нарасид. Аз куня ва алқобу ановини илмию эҳтиромии ӯ, ки дар маърифати бештар кумак менамояд, дар нусха чизе ба чашм намерасад. Он чи дар сарчашмаҳо ба назар расид, танҳо падари Ҷалолуддин Аҳмади Хучандӣ (тав. 719/1319 – ваф. 802/1399-1400) аст, ки дар давраи мавриди назар зиста, номи худ, падар ва бобояш «Муҳаммад» аст. Ибни Ҳачари Асқалонӣ, Шамсуддин Саховӣ, Тақиуддин Тамимӣ ному насаб ва нисбаи донишманди номвари тоҷик аллома Ҷалолуддин Аҳмади Хучандиро «Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ» навиштаанд [9, с. 83; 10, 2, с. 156; 15, 2, с. 194; 14, 1, с. 148; 18, 2, с. 89]. Чунонки дида мешавад, номи падари Ҷалолуддин Аҳмади Хучандӣ, падарбузург, чадди аъло ва хатто ниёи бузурги ӯ ҳама «Муҳаммад» аст. Даврони камолоти падари ӯ низ ба миёнаи асри ҳаштуми хичрӣ/чаҳордахуми мелодӣ рост меояд. Саховӣ падари ӯ ва чадду падарбузургаширо аз уламо хондааст [15, 2, с. 201; 14, 1, с. 152]. Абӯабдуллоҳ ибни Марзуқ падари ӯро бо авсофи имоми аллома, қудваи акбару ашҳар ёд намудааст [15, 2, с. 200-201]. Ҳамчунин, Саховӣ аз баъзе кутуби муҳимро дар назди падари худ бо баҳс хондани Ҷалолуддини Хучандӣ гузориш додааст [15, 2, с. 196; 14, 1, с. 149]. Мусанниф дар мавриде аз шунидани мағлабе аз машоихи худ аз Исфечоб ёд карда, ки ин бар хузури ӯ, ҳадди ақал(л) то аҳди камолот, дар сарзамини хеш – Мовароуннаҳр ишора дорад [20, с. 159б].

Аммо Ибни Ҳачар ва Саховӣ таъкид намуда, ки Аҳмад то бистудусолағӣ дар зодгоҳи худ – Хучанд илм омӯхтааст. Пас аз он барои такмили дониш ба сафар баромада, тахмин понздаҳ сол дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр ба фаро гирифтани илм машғул шудааст. Сипас ба Шому Ҳичоз сафар карда, ниҳоят дар Мадина суқунат ихтиёр намудааст [10, 2, с. 156; 14, 1, с. 148; 15, 2, с. 195]. Мувофиқи гузориши муаллифи «Завъ-ул-ломеъ» ва «ат-Тухфат-ул-латифа» падари Аҳмади Хучандӣ дар тарбияти фарзанди навҷавони худ аз донишмандони дигар низ баҳра бурдааст [15, 2, с. 195; 14, 1, с. 149]. Ҳамчунин, дар «Завъ-ул-ломеъ» омада, ки падараш аз ватани худ ба ӯ навишт ва ӯ дар Мадинаи шарифа қарор дошт [15, 2, с. 201; 14, 1, с. 153].

Аз ин рӯ, агар баъзе фарзияҳоро қанор гузорем, зоҳиран, падари Ҷалолуддин Аҳмади Хучандӣ дар Хучанд мезиста ва муаллифи «Равзат-ул-мулук» бошад, дар қаламрави давлати Банӣ Қаловун, ба занни ғолиб, дар сарзамини Шом рӯзгор мегузаронидааст. Ба ин мӯҷиб, ба қатъият наметавон гуфт, ки мурод аз «Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ» падари аллома Ҷалолуддин Аҳмади Хучандист.

Дар матни «Равзат-ул-мулук» роҷеъ ба ҷаҳони эътиқодӣ ва мактаби фикҳии мусаннифи китоб Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ асноди дақиқ ба назар мерасад. Бар асоси онҳо метавон гуфт, ки ӯ аҳли суннат ва ҷамоат буда, ба тасреҳи худи ӯ китобу суннат такаюғи назарии андешаҳои ӯ ҳисоб меёбанд [ниг. 20, 2а, 10б, 183а, 184а ва ғ.]. Дар фикҳ андешаи Имом Абӯҳанифа ва Имом Шофеиро (рх) баён доштааст. Ба он мӯҷиб, ки нахуст раъйи Абӯҳанифаро меоварад, имкон дорад, аз ханафиён бошад [ниг. 20, 45б, 46а].

Ҳамчунин, бояд афзуд, ки мусаннифи китоб дар адабу ирфон бар мақоми устодӣ расида, аз онҳо вуқуфи комил доштааст. Шеваи нигориш, усули тарҳу баррасӣ, истидлолу истишҳод, нақду баррасӣ, баҳусус насри мавзуну қаринаҳои оҳангини навиштаҳои ӯ, ки китобро арзиши баланди илмию адабӣ бахшидаанд, ин назарро таъкид мебахшанд. Ҳамчунин, баҳси ӯ роҷеъ ба вазну қолаби шеърӣ [ниг. 20, с. 158б-159а] таъйидбахши андешаи мазкур мебошад. Бо эътимод ба захрияи нусха метавон гуфт, ки ӯ раҳёфтаи ҳарими суҳанварӣ буда, шеър низ месурӯдааст. Намунаи шеъри ӯ дар захрия таҳти унвони «Ли-л-мусаннифи» (Яъне, шеъри зерин сурудаи мусанниф аст) дар ҷаҳор байт маҳфуз мондааст. Чунонки омада: «Ли-л-мусаннифи:

Ё Раббӣ, анта гиёс-ул-мустаҷира биҳӣ,

*Анта-д-далилу лиман тоҳа-т-тариқа биҳи.
 Ё мунқиза-л-мубталиийи-л-лаҳфони мин хатару,
 Ё олимани сирра қалбӣ фӣ тақаллубиҳи,
 Ё мунқия-л-ҳолики-л-лаҳфони мин миҳани,
 Ё фолиқа-с-субҳи мин дайчури гайҳабиҳи,
 Ўҷил биҳаққиқа ё мавлоя мултамасӣ,
 Ванзур ило гофили ғаммо юроду биҳи.*

Бояд тазакурр дод, ки Саховӣ дар «Тухфат-ул-латифа» ин ашъорро зимни тарҷумаи фарзанди Ҷалолуддин Аҳмади Хучандӣ – Бурҳон Абӯмуҳаммад Иброҳим ибни Аҳмад ибни Муҳаммади Хучандӣ (тав.779/1377 – ваф.851/1447) (яъне, агар падари Аҳмади Хучандӣ будани мусаннифи китоб собит ёбад, аз набераи ӯ) овардааст. Аммо қабл аз он навишта, ки ӯ дар баъзе истидбоот ва хоҳишномаҳо ашъореро навиштааст. Аз ҷумла, «Ё Раббӣ, анта...» [14, 1, 64-65]. Аммо ҷунонки мебинем, нафармуда, ки шеъри худи ӯст.

3. Соҳибдавлате, ки китоб ба ӯ баҳшида шудааст. Муҳаммади Хучандӣ китобро ба «Амир Қуштами Носирӣ» ном фармонравое эҳдо намудааст. Худ дар фароварди дебоҷа муфассал аз ин бобат суҳан ба миён оварда, ки нукоти муҳимми он ба қарори зайл аст: «Саммайтуху «Равзат-ул-мулук фи-л-одоби ва-л-ахлоқи ва-с-сулук» ... ва ҷаалтуху тухфатан ва ҳадийтан ило мақарри ман талаба мин бурҷи-с-саодати шамсан ... ва ҳува-л-лазӣ фуввиша умуру ҷамии-л-билоди ило раъйиҳи ва мақосиду ҷумҳури-л-ибоди ило имзоиҳи, аънӣ биҳи ал-Қара-л-Ашраф ал-Амир Қуштан ан-Носирӣ, ааззаллоху ансораҳу ва зоафа иқтидораҳу ва адома сурураҳу ва баҳҷатаҳу ва ҳараса ғани-л-офоти муҳҷатаҳу...» [20, 3а-3б]. (Тарҷума: Ин китобро «Равзат-ул-мулук фи-л-одоби ва-л-ахлоқи ва-с-сулук» ном ниҳодам ... ва онро ба боргоҳи касе, ки аз бурҷи саодат хуршедвор тулуъ намудааст, ҳамчун тухфаву ҳадя тақдим доштаам... Ӯ ҳамонест, ки умури ҳамаи билоду мақосиди тамоми ибод ба имзову тавқеи ӯ воғузур шудааст, муродам аз ин Қаро Ашраф Амир Қуштами Носирӣ, Худованд ёварони ӯро иззат баҳшад, тавоноияшро дучанд созад, суруру шодмонияшро давомият арзонӣ фармояд ва равонашро аз газандҳо нигоҳ дорад).

Аз гузориши сарҷашмаҳои таъриҳӣ равшан мегардад, ки мурод Амир Сайфуддин Қуштан ибни Абдуллоҳи Носирӣ мебошад. Ӯ аз умарои салотини қаловунии турк (Банӣ Қаловун) буд. Ин хонадон дар асри XIV дар сарзамини Миср ва Шому Ҳичоз фармонравой доштанд. Қуштан, ки бештар бо «ро» ба сурати «Қуштамур» ёд мешавад, аз ғуломону хосағони малик Носир (Ҳасан) ибни Носир (Муҳаммад) ибни Қаловуни Солахӣ буд. Аз ин малик Носир (тав. 735/1335 – ваф.762/1361) дар таъриҳи Миср ва Шому Ҳичоз ба некӣ ёд мешавад ва аз ӯ ёдгориҳое то имрӯз маҳфуз мондааст. Ӯ бори аввал дар ҷавонӣ соли 748/1347 ба салтанат расида, то соли 752/1351 ҳукмронӣ намудааст ва бори дувум соли 755/1354 бар тахт нишаста, то расидан ба шаҳодат дар соли 762/1361 фармонравой кардааст [барои тафсил ниг. 23, 1, с. 144-145; 5, 10, с. 315-318; 8, 2, с. 38-40; 6, 18, с. 499, с. 535, с. 564, с. 625; 3, 2, с. 216 ва ғ.]. Амир Қуштан, ба сабаби ҷунин пайванд бар малик Носир, нисбаи «Носирӣ» гирифтааст. Ӯ аз аввалин давраи ҳукмронии малик Носир канори ӯ қарор доштааст. Муаллифи «Итҳоф-ул-варо биахбори Умми-л-қуро» аз маъмурияти ӯ, ки аз ҷониби малик Носир дар соли 752/1351 барои адои амре дар Ҳичоз уҳдадор гардида буд, гузориш додааст [7, 3, с. 254]. Вақте ки малик Носир соли 755/1354 дигарбора бар тахт менишинад, амир Қуштан боз аз хосағони ӯ қарор мегирад. Малик Носир ӯро хоҷибу пардадори худ таъйин менамояд ва муддате нагузашта ба мансаби вазири мерасад [5, 10, с. 304].

Амир Қуштан аз ҷониби малик Носир ва салотини дигаре, ки пас аз ӯ бар сари тахти ин хонадон нишастанд, мансаби амирии Миср, Димишқ, Ҳалаб, Таробулус ва Сафадро ба навбат дар солҳои муҳталиф бар уҳда доштааст [16, 2, с. 200; 22, с. 148; 5, 11, с. 3-4, с. 54, с. 240; 21, 3, с. 156; 17, 2, с. 362; 8, 3, с. 249].

Муаллифи «Торихи Сафад» навишта: «Қуштамур марде бузургвор, пурхайр ва дур аз бадӣ буд. Ҳар гоҳ ваъда меод, вафо мекард. Пайваста инъому эҳсон менамуд. Пойбанди мудорисаву омӯзиши Қуръон буд» [22, с. 148]. Мусаннифи «Иълом-ун-нубало биторихи Ҳалаби-ш-шаҳбо» гуфта: «Амир Қуштамур амире бузург, кордон, некӯманзар, фасеҳу равонгуфтор ва котибу ҷавонмард буд» [17, 2, с. 364].

Амир Қуштан аз худ вақфу ободониҳои зиёд ба ёдгор гузошта, ки «Мадрасаи қуштамия» дар Қудс [19, 2, с. 92], «Бемористони Даққоқӣ» дар Димишқ [24, с. 1, с. 19, с. 52], «Ҷомеи Зоҳирӣ»-и Сафад ва маъзанаи он [22, с. 148] аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Амир Қуштан соли 770/1369 бори дувум ба сарвари Ҳалаб мансуб мегардад. Пас аз чанд моҳ дар ҳамин сол барои сарқубии тоифаи арабони саркаш бо лашкар аз Ҳалаб берун омада, дар минтақае бо номи «Талли султон» бо онон даргир мешавад ва ҳамон ҷо ба шаҳодат

мерасад. Ин вокеа рӯзи чумъа, 17-уми зулҳичҷаи соли 770 ҳичрӣ/23-уми июли соли 1369 мелодӣ рух додааст ва дар он хангом умри ӯ аз шаст бештар будааст [17, 2, с. 363-364; 21, 3, с. 156; 5, 11, с. 54]. Имрӯз оромгоҳи ӯ дар беруни Ҳалаб, дар турбате бо номи «Ҷомеъ-ул-мақомот» маҳфуз аст [17, 2, с. 364].

4. Таркиб ва тарҳи таълиф. Мусанниф муҳтавои китобро дар қолаби дебоча, муқаддима, се қисми умда ва хитомия рехтааст. Бо чунин тафсил, ки матни китоб аз саҳифаи 16 бо дебочаву сароғози шево шуруъ шудааст. Дебоча бо ояти тасмия оғоз ёфта, нахуст қисмати таҳмидияи он омадааст. Пас аз он мусанниф аз мақсаду ангезаи тасниф, зарурату аҳаммияти тадвин, тақсиму боббандӣ, номгузории китоб ва тақдиму эҳдои он ба амире соҳибдавлат суҳан намудааст (16-36).

Баъд аз чунин дебоча қисмати аслии китоб шуруъ шудааст. Дар ибтидо ҳамчун вуруд ба баёни мавзӯ муқаддимаи илмӣ нигориш ёфтааст. Ин қисмат шомили се бахш буда, ҳар яке зери унвони «Муқаддима» (Муқаддимат-ул-у(в)ло; Муқаддимат-ус-сонияту; Муқаддимат-ус-солисату) омадааст (36-9а). Бахши савум, ки таҳти номи «Муқаддимат-ус-солисату» омадааст, муфассалтарини онҳо буда, дар зимни худ чаҳор баррасии хосаро зери сарлавҳи «Танбех» дорад. Пас аз ин, се қисм ва бобҳои асосии китоб бо чунин тарҳ оғоз шудааст:

ал-Қисм-ул-у(в)ло: Фӣ баёни-л-одоби (9а-75а). Дар ибтидо ду муқаддима омада – «ал-Муқаддимат-ул-у(в)ло: Фӣ баёни шарафи-л-илми ва фазилатиҳи» (9а-10б) ва «ал-Муқаддимат-ус-сонияту: Фӣ баёни фазилати-т-таълими ва-т-тааллуми» (10б-11б). Пас аз ин ду муқаддима, мавзӯ дар бисту панҷ боб (фасл) муфассал баёну таҳлил ёфтааст. Чанде аз ин бобҳо дорои мабҳасу зерфаслҳо буда, дар онҳо таҳти унвонҳои хосаи «муқаддима», «танбех», «фоида» ва «фасл» мавзӯи боб баёну баррасӣ ёфтааст. Мисли, боби аввал – «Фӣ баёни одоби-л-мутааллими» шомили даҳ муқаддима (11б-17б), боби дуюм – «Фӣ одоби-л-муаллими» фарогири ҳашт танбех (17б-22а), боби ёздаҳ – «Фӣ одоби-л-вузуи» дорои як «танбех» (30а-32б), боби дувоздаҳ – «Фӣ одоби-с-салоти» шомили ду «фасл», боби сездаҳ – «Фӣ одоби-с-савми» дорои як «фоида» (36б-39а), боби ҳабдаҳ – «Фӣ одоби-л-ҳаччи ва фазилатиҳи» дорои як «танбех» (44б-49а), боби бисту як – «Фӣ одоби-н-никоҳи» дорои як «фасл» (58а-61б), боби бисту панҷ – «Фӣ баёни одоби ҳукуки-л-ақориби ва-р-раҳими ва-л-ҷори ва-л-мамлуки» дорои як «танбех» (72б-75а).

ал-Қисм-ус-сонӣ: Фӣ баёни-л-ахлоқи (75а-144б). Ин қисм шомили ҳафт боб мебошад. Қисми мазкур бидуни муқаддима бо баёни бобҳо оғоз гардидааст. Аз абвоби ҳафтгона боби аввал – «Фӣ баёни афзалияти-л-ахлоқи ғало соири-л-афъоли ва-л-аъмоли» (75а-81а) дорои мабҳаси «танбех»; боби чорум – «Фӣ баёни усули-л-ахлоқи ва уммаҳотиҳо» дорои се «баён» – «ал-Баён-ул-аввал» (94б-95а), «ал-Баён-ус-сонӣ» (95а-96б), «ал-Баён-ус-солис» (96б-99а); боби ҳафтум – «Фӣ баёни таҳзиби-л-ахлоқи ва муолаҷатиҳо битариқин тафсилийин» дорои ҳабдаҳ «асл» – «ал-Асл-ул-аввал: Фӣ баёни моҳияти марази-л-истикбори ва-т-такаббури ва-л-кибри» (109б-113б), «ал-Асл-ус-сонӣ: Фӣ баёни моҳияти-л-учби» (113б-114б), «ал-Асл-ус-солис: Фӣ баёни моҳияти-л-ғазоби» (114б-117б) ва ба ҳамин тариқ то асли ҳабдахум – «ал-Асл-ус-собиу ғашар: Фӣ баёни моҳияти марази-л-ишқи ва ҳақиқатиҳи ва маншаиҳи» (142а-144б) мебошад. Аслҳои ҳабдахгонаи боби ҳафтум ҳар як бо номи «фасл» дар худ зербахси алоҳидае низ доранд. Ҳамаи ин «фасл»-ҳо мувофиқ бо рақами «асл» унвонгузорӣ шудаанд. Масалан, фасли асли панҷ – «ал-Фасл-ул-хомис», фасли асли даҳ – «ал-Фасл-ул-ъошир» ва ба ҳамин минвол.

ал-Қисм-ус-солис: Фӣ баёни кайфийти-с-сулуки ило вусули ал-Халлоқи (144б-194а). Ин қисм шомили се муқаддима ва понздаҳ боб мебошад. Дар ибтидои ин қисм қабл аз муқаддимаву абвоб дар ҳафт саҳифа одобу шартҳои, ки барои толибу солиқ дар паймудани ҷодаи ирфон муҳим мебошад, баён шудааст (144б-147б). Сипас, муқаддимаҳои сегона омада, ки дар онҳо ба масъалаҳои тавбаву инобат ва маншаи онҳо, ислому имону эҳсон ва самараву натиҷаҳои онҳо баёну тавзеҳ ёфтаанд (147б-151б). Пас аз ин абвоби понздаҳгонаи қисм аз «ал-Боб-ул-аввал: Фӣ баёни-т-тавбати» (151б-153б) то «ал-Боб-ул-хомису ғашар: Фӣ баёни-т-тавҳиди» (188а-194а) омадаанд. Дар ин бобҳо масъалаҳои тавба, инобат, иродат, риёзат, самоъ, вачду вучуд, шавқ, муҳаббат, ризо, маърифат, фано, бақо, талаб, чамъ ва тавҳид ҳар як дар алоҳидагӣ баёну баррасӣ гардидаанд.

Пас аз интиҳои боби понздаҳ қисмати хитомияи китоб омадааст. Ин бахш унвони ҳосе надошта, мусанниф худ дар он бо иршоди солиқон ва ниёишномае ҳосса аз хатми китоб суҳан намудааст. Дар ниҳоят бо баёни хоҳиши чашмгӯшӣ аз лағзишҳои эҳтимолӣ ва зикри таърихи итмоми ин таълиф китоб хотима ёфтааст. Пас аз он дар чумлае таърихи истинсоҳи нусха баён гардидааст.

Бешак, шоиста аст, ки масъалаҳои сабки таълифу усули баррасӣ, насри шевову мавзун, хусусиятҳои забониву балоғӣ, аҳамияти илмиву ирфонӣ ва дигар вижагиҳои ин асари мондагор

мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Чун таҳқиқи ин масъалаҳо аз тавони гунҷоиши як мақола берун аст, орзумандем, ки дар пажӯишҳои ҷудогона баррасии онҳоро анҷом бидиҳем.

Ҳосили баррасӣ равшан менамояд, ки китоби «Равзат-ул-мулук»-и Муҳаммад ибни Муҳаммади Хучандӣ аз осори нодири донишмандони Хучанд буда, то ҳол аз назари пажӯишгарон дур мондааст. Дар ин асар поре аз саҳифаҳои дурахшони корномаи илмӣ фарзандони тоҷик таҷассум ёфта, бахше аз шавоҳиди раднопазири фарҳангофарии миллат маҳфуз мондааст. Умедворем, ки ин асари мондагӯр ҳарчи зудтар тасҳеҳу нашр пазирад ва дар муаррифии шукуҳмандии миллат хидмат намояд.

АДАБИЁТ:

1. ал-Қуръон-ул-карим.-ал-Муҷаммаъ ал-Малик Фаҳд литибоати ал-Мусхаф аш-шариф.-ал-Мадина-ул-мунаввара, 1417.
2. Деххудо, Алиакбар. Луғатнома.-Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1377, дар понздаҳ мучаллад.
3. Зирикӣ, Хайридин. Қомус-ул-аълом.-Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2002, дар ҳашт мучаллад.
4. Ибни Тағрибердӣ. ал-Манҳал-ус-софӣ ва-л-муствафо баъда-л-вофӣ.-Қоҳира: Ҳайъат-ул-мисрийя-л-оммати ли-л-кутуб, 1984, дар дувоздаҳ мучаллад.
5. Ибни Тағрибердӣ. ан-Нучум-уз-зоҳира фӣ мулуки Мисра ва-л-Қоҳира.-Қоҳира: Вазорат-ус-сақофати ва-л-иршоди-л-қавмӣ, 1392, дар шонздаҳ мучаллад.
6. Ибни Касир, Имодуддин Абулфодо Исмоил ибни Умар ибни Касири Димишқӣ. ал-Бидоят ва-н-ниҳоя.-Қоҳира: Дору Ҳичр, 1997, дар бист мучаллад.
7. Ибни Фаҳд. Итҳоф-ул-варо би-ахбори Умми-л-қуро.-Маккат-ул-мукаррама: Матбаату ҷомии Умми-л-қуро, 1403.
8. Ибни Ҳачар ал-Асқалонӣ, Аҳмад ибни Алӣ. ад-Дурар-ул-комина.-Бейрут: Дор-ул-чил, дар чаҳор мучаллад.
9. Ибни Ҳачар ал-Асқалонӣ, Аҳмад ибни Алӣ. Зайлу ад-Дурар-ул-комина.-Қоҳира: Маъхад-ул-маҳтутот ал-арабийя, 1412.
10. Ибни Ҳачар ал-Асқалонӣ, Аҳмад ибни Алӣ. Инбоу-л-ғумр би-абнои-л-умр.-Қоҳира: Лачнату эҳё ат-турос ал-исломӣ, 1415, дар чаҳор мучаллад.
11. Каҳхола, Умар Ризо. Муъҷам-ул-муаллифин.-Бейрут: Дору эҳё ат-турос ал-арабӣ, 1376, дар понздаҳ мучаллад.
12. Қаратай, Фаҳмӣ Адҳам. Феҳристи дастхатҳои арабии Музеи Тўпқописарой.-Истамбул, 1976, дар чаҳор мучаллад.
13. Муъҷаму ат-торих-ут-турос ал-исломӣ фӣ мактабот ал-олам. Иъдод Алирризо Қарабулут ва Аҳмад Турон Қарабулут.-Қайсарӣ: Дор-ул-ақоба, дар шаш мучаллад.
14. Саҳовӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Абдурахмон. ат-Тухфат-ул-латифа фӣ торихи ал-Мадинати-ш-шарифа.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1414.
15. Саҳовӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Абдурахмон. аз-Завъ-ул-ломеъ.-Бейрут: Дор-ул-чил, дар даҳ мучаллад.
16. Суютӣ, Чалолуддин Абдурахмон ибни Абӯбакр. Хусн-ул-муҳозара фӣ ахбори Мисра ва-л-Қоҳира.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1418.
17. Таббоҳ, Муҳаммад Роғиб. Иълум-ун-нубало биторихи Ҳалаби-ш-шаҳбо.-Ҳалаб: Дор-ул-қалам ал-арабӣ, 1408.
18. Тамимӣ, Такиуддин ибни Абдулқодир. Табақот-ус-санийя фӣ тарҷуми-л-ҳанафийя.-Риёз: Дор ар-Рифой, 1403.
19. Улаймӣ, Абулямани Абдурахмон ибни Муҳаммад. ал-Унс-ул-ҷалил биторихи-л-Қудси ва-л-Халил.-Умон-Халил: Данис, 1420.
20. ал-Хучандӣ, Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Муҳаммад. Равзат-ул-мулук, дастхати шумораи А1511 аз китобхонаи Музеи Тўпқописарой, маҷмуаи Аҳмади солис.
21. Ҳалабӣ, Комил ибни Ҳусайн. Наҳр-уз-заҳаб фӣ торихи Ҳалаб.-Ҳалаб: Дор-ул-қалам, 1419.
22. Ҳусайнии Усмонӣ, Муҳаммад ибни Абдурахмон. Ториху Сафад.-Димишқ: Таквин, 2009.
23. Шавқонӣ, Қозӣ Муҳаммад ибни Алӣ. Бадр-ут-толеъ.-Бейрут: Дор-ул-кутуб ал-илмийя, 1418.
24. Шихобӣ, Қутайба. Муъҷаму Димишқ ат-торихӣ.-Димишқ: Вазорат-ус-сақофа, 1999.

REFERENCES:

1. Al-Qur'an-ul-karim.-Al-Mujamma' al-Malik Fahd litibaati al-Mushaf ash-sharif.-Al-Madinat-ul-munawwara, 1417.
2. Dehkhudo, Aliakbar. Dictionary.-Tehran: Tehran University Publications, 1377, in fifteen volumes.
3. Zirikli, Khairuddin. Qamus-ul-'alom.-Beirut: Dar-ul-ilm li-l-maloyin, 2002, in eight volumes.
4. Ibni Taghriberdi. al-Manhal-us-safi wal-al-mustawfa baada-l-wafi.-Cairo: Hayat-ul-misriyati-l-ommati li-l-kutub, 1984, in twelve volumes.
5. Ibni Taghriberdi. an-Nujum-uz-zahira fi muluki Misra wal-al-Qahira.-Cairo: Wazarat-us-saqafati wal-al-irshadi-l-qawmi, 1392, in sixteen volumes.
6. Ibni Kathir, Imaduddin Abulfada Ismail ibn Umar ibn Kathir of Damascus. al-Bidayat wa-n-nihaya.-Cairo: Daru Hijr, 1997, in twenty volumes.
7. Ibni Fahd. Ithaf-ul-warā bi'khāborī Ummī-l-qūrā.-Maqqat-ul-mukarramah: Matba'at-ul-qūrā society, 1403.
8. Ibni Hajar al-Asqalanī, Ahmad ibni 'Alī. ad-Durār-ul-kamina.-Beirut: Dar-ul-Jil, in four volumes.
9. Ibni Hajar al-Asqalanī, Ahmad ibni 'Alī. Zaylu ad-Durār-ul-kamina.-Cairo: Maḥād-ul-mahtūt al-'Arabiyyah, 1412.
10. Ibni Hajar al-Asqalanī, Ahmad ibni 'Alī. Inbou-l-ghumr biabnoi-l-umr.-Cairo: Lajnatu ehyo at-turas al-islami, 1415, in four volumes.
11. Kahhola, Umar Riza. Mu'jam-ul-muallifin.-Beirut: Daru ehyo at-turas al-arabi, 1376, in fifteen volumes.
12. Karatay, Fahmi Adham. Catalogue of Arabic Manuscripts in the Topkapi Saray Museum.-Istanbul, 1976, in four volumes.
13. Mu'jamu at-tarikh-ut-turas al-islami fi maktabat al-'olam. Idad Alirrizza Qarabulut and Ahmad Turan Qarabulut.-Qaysari: Dar-ul-Aqaba, in six volumes.
14. Sahowi, Shamsiddin Muhammad ibn Abdurrahman. at-Tuhfat-ul-latifa fi tarikhi al-Madinati-sh-sharifa.-Beirut: Dar-ul-kutub al-ilmiyya, 1414.
15. Sahowi, Shamsiddin Muhammad ibn Abdurrahman. az-Zaw-ul-lame.-Beirut: Dar-ul-Jil, in ten volumes.
16. Suyuti, Jalaluddin Abdurrahman ibn Abubakr. Husn-ul-muhazarah fi akhbari Misra wal-Qahira.-Beirut: Dar-ul-kutub al-ilmiyya, 1418.
17. Tabbah, Muhammad Raghīb. Ilam-un-nubala bitarikhi Halab-ish-shahba.-Aleppo: Dar-ul-qalam al-arabi, 1408.
18. Tamimi, Taqiuddin ibn Abdulqadir. Tabaqat-us-saniyya fi tarajimi-l-hanafiya.-Riyadh: Dar ar-Rifai, 1403.
19. Ulaymi, Abulyaman Abdurrahman ibn Muhammad. al-Uns-ul-jalil bitarihi-l-Qudsi wal-l-Khalil.-Uman-Khalil: Danis, 1420.
20. al-Khujandi, Muhammad ibn Muhammad ibn Muhammad. Rawzat-ul-muluk, manuscript number A1511 from the library of the Topkapi Saray Museum, Ahmad Salis collection.
21. Halabi, Kamil ibn Husayn. Nahr-uz-dhahab fi tarikhi Aleppo.-Aleppo: Dar-ul-Qalam, 1419.
22. Husayni Usmani, Muhammad ibn Abdurrahman. Tarikhu Safad.-Dimamis: Takwin, 2009.
23. Shawqani, Qazi Muhammad ibn Ali. Badr-ut-Tali'.-Beirut: Dar-ul-kutub al-ilmiyya, 1418.
24. Shihabi, Qutayba. Mu'jamu Dimishq at-tarihi.-Dimashq: Ministry of Culture, 1999.